О. В. ЛАБА

Оксана Василівна Лаба, *кандидат юридичних наук, доцент Волинського національного університету ім. Лесі Українки*

ОСНОВНІ РИСИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження полягає в тому, що державі, як відносно самостійному явищу, властиві власні закономірності розвитку, головні імпульси до руху вперед вона одержує від взаємодії з суспільством, що динамічно розвивається. На сучасному етапі суспільного й державного розвитку дихотомія соціального та державного чинників проглядається особливо яскраво, а саме – крізь призму процесів економіко-культурної глобалізації та нормативно-правової уніфікації. Перманентне зменшення «роз'єднуючої» ролі національно-державної автономії на європейському континенті викликає, з-поміж іншого, і достатньо сильний вплив європейської державно-політичної та правової традиції на формування правової системи України, що є додатковим аргументом на користь необхідності дослідження останньої.

Мета дослідження передбачає основні закономірності розвитку правової системи, що забезпечують динамічність та ефективність правового регулювання, щодо зближення природно-правових та державно-правових засад і забезпечення розвитку правової системи на основі морально-правових гуманістичних принципів; відповідність правових явищ фактичним суспільним відносинам, що гарантує відповідність відображення в нормах права суспільних потреб, своєчасність змін у законодавстві та підвищення якості правового регулювання, а також закономірність необхідності дотримання правової технології в процесі розробки, прийняття та функціонування права, нормативного закріплення процесу його реалізації та поєднання динамічності і стабільності правових явищ.

Правова система має суттєве значення не лише в процесі створення та функціонування правових інститутів. Ця категорія має програмне значення, оскільки сприяє реалізації визнаних державою завдань та перспектив. Тому цілком правомірним є дослідження значення правової системи для формування та розвитку громадянського суспільства і правової держави. Тут на перший план виходять наступні моменти:

1. Оскільки правова система має важливе значення у справі ствердження загальнолюдських цінностей та ідеалів, а також є засобом вирішення суспільних суперечностей та знаходження соціального компромісу, то правомірним буде стверджувати той факт, що правова система України є джерелом і засобом формування громадянського суспільства.

2. Система гарантій захисту та поновлення суб'єктивних прав, що забезпечується правом, є важливою умовою нормального функціонування суспільства в демократичному режимі, виваженості в безперешкодній та певній реалізації прав та обов'язків.

3. Завдяки своїм системним та державно-владним якостям правова система України забезпечує організованість та системність внутрішньо системних суспільних зв'язків, охороняє суспільне життя від негативних явищ. Саме демократична правова система спроможна пов'язати рамками права саму державу, встановити межі державної влади та створити умови для функціонування суспільства на добровільних, гуманістичних принципах.

4. Акумулюючи в собі моральні якості, правова система закріплює для всього суспільства ідеї справедливості, гуманізму, правди. Саме вона впливає на релігійні, етичні, традиційні устої суспільства, що сформувались впродовж багатовікової історії розвитку людства.

5. Правова система України завдяки своїм внутрішнім загально-гуманістичним якостям активно впливає на формування суб'єктивних установок у людей, сприяє встановленню нормальних взаємовідносин у суспільстві.

© О. В. Лаба, 2010

6. В силу своєї специфіки правова система виробляє власні культурні цінності, які стають власністю всього суспільства. Серед них – правові конструкції, термінологія, мова права та ін. Правові цінності органічно вплітаються в людське буття, виступаючи важливою частиною міжлюдських відносин[1].

7. Правова система сприяє взаємодії національних систем, що надає можливість застосувати позитивний досвід інших країн у побудові громадянського суспільства та правової держави.

Трансформаційний етап становлення правової системи сучасної України детермінує її найважливіші особливості та тенденції її розвитку:

1. Проголошення людини, її прав та свобод найвищою цінністю характеризує юридичне закріплення положення про те, що людина є центром правової системи України. Решта суб'єктів – організації, підприємства, юридичні та посадові особи, органи держави є необхідними утвореннями, наслідками активної діяльності людини.

2. Діяльність держави, органів та посадових осіб спрямована на утвердження прав і свобод людини та громадянина. Права людини визначають зміст та застосування законів, діяльність законодавчої та виконавчої влади.

3. Підвищення ролі органів місцевого самоврядування як засобу самоуправління населення та забезпечення його інтересів.

4. Підвищення ролі правосвідомості як частини культури суспільства та засобу усвідомленого ставлення суб'єкта до права, необхідності добровільного виконання закріплених у його приписах вимог.

5. Чітке розмежування та дослідження основних різновидів правової діяльності, що складається з правотворчої діяльності органів влади; правозастосовчої діяльності правоохоронних органів, а також правореалізаційної діяльності всіма названими органами та суб'єктами правової системи України.

6. Основними напрямами розвитку правотворчої діяльності є законодавче врегулювання процесу створення нормативних актів, прийняття актів, що враховують різноманітні суспільні інтереси та створення юридично досконалих актів.

7. Значне підвищення ролі закону в системі джерел права та можливість визнання офіційного значення правового прецеденту в юридичній практиці.

8. Становлення та розвиток приватного права, що гарантує не лише реалізацію суб'єктивних прав, а й їх поновлення у разі порушення[2].

Таким чином, правова система України перебуває нині в площині глибоких структурних реформ. При цьому основним напрямом її розвитку є побудова правової держави на основі розвинутого громадянського суспільства, де центральним елементом, вищою цінністю виступали б права людини, реально забезпечені, гарантовані та захищені.

Правова держава є неможливою без високорозвинутої, демократичної правової системи, що чітко працює та спроможна ефективно захищати інтереси суспільства та її громадян. Вона повинна забезпечувати різноманітні регулятивно-організуючі, стимулюючі та стабілізуючі завдання, пов'язані із забезпеченням нормальної життєдіяльності людини, розвитком економіки, науки, культури, освіти, соціальної сфери, реалізацією прав та свобод особи. Саме тому, ми вважаємо, що одним із основних завдань демократичних перетворень, які проводилися в Україні за останнє десятиліття, є створення стійкої, чітко працюючої та ефективної правової системи, в центрі якої має бути людина. Водночас сама правова система є могутнім інструментом цих перетворень, нормативною базою реформ.

Яким чином можливе досягнення такого завдання? Це питання є на разі чи не найскладнішим, оскільки зачіпає не лише теоретичні аспекти, а й прогностичну практику становлення правової системи, державотворення в цілому, його напрямків, перспектив, проблем та шляхів їхнього вирішення.

Затвердження Основного Закону України 28 червня 1996 р. підтвердило політичні наміри й практичні засоби, які стосуються здійснення соціально-економічних та політичних трансформацій, закріпило реально існуючі соціально-економічні й політичні відносини, інститути та правопорядок, які склалися на момент прийняття

Конституції. По суті, він став основним нормативно-правовим актом внутрішньої та зовнішньої політики української держави, основою її правової системи[3].

Конституція не лише набула значення найважливішого юридичного джерела сучасної законотворчості та окреслила загальні риси соціальної, правової держави, а й закріпила такі демократичні цінності й принципи, які необхідно впроваджувати в практику національної правотворчості та правозастосування[4]. Таким чином, Конституція є фундаментом не лише сучасного стану розвитку правової системи, але й майбутніх якісних трансформацій суспільних відносин, складає основу формування демократичної правової системи українського громадянського суспільства, розвитку та зміцнення соціальної, правової держави, її законодавчої системи.

Потреби реальних соціально-економічних процесів, діалектика їхньої динаміки, зміни у взаємозв'язках з іншими суспільними відносинами будуть, природно, вимагати деякої корекції конкретних мір, що стосуються тактики реалізації стратегічного курсу розвитку України, однак незмінною базовою позицією цього напрямку повинна залишатися поступова заміна адміністративно-розподільних економічних, юридичних та управлінських відносин на такі, які, по-перше, допускають відокремлення політичної влади від економіки, по-друге, органічно поєднують у собі механізми державного регулювання та ринкових засобів і, по-третє, ґрунтуються на конституційних принципах верховенства права, Конституції, закону. І, як вірно зазначає В. Н. Селіванов, якщо розробка стратегії є в першу чергу функцією науки, то розробка тактики – функцією мистецтва політики[5].

Демократичність Конституції, відповідність її фундаментальним засадам соціальної держави може бути засвідчена тільки шляхом практичної реалізації її норм у життєдіяльності суспільства, шляхом створення діючої системи державних гарантій захисту конституційних прав та свобод людини й громадянина, сприяння правовому прогресу українського суспільства. Реалізація правових ідей, принципів і норм Конституції повинна бути спрямована на демократичну трансформацію українського суспільства, на його перехід від одержавленого стану до стану вільного, відкритого громадянського суспільства, якому буде відповідати демократична, соціальна, правова держава. Узагальнюючи практику правових держав, Б.А.Кістяківський розглядав правову державу як вищий тип державного існування, як послідовно розвинуту конституційну державу. «У правовій державі, – писав дослідник, – влада повинна бути організована так, щоб вона не придушувала особистість; у ній як окрема особистість, так і сукупність особистостей – народ – повинні бути не лише об'єктом влади, але й її суб'єктом»[6].

Для правової держави охорона та захист прав людини, забезпечення її свободи в суспільстві, недопущення порушення простору свободи, визначеного правовим законом, є не просто її органічними політико-правовими функціями, але й головною метою, відносно до якої всі її властивості, якості, характеристики повинні мати другорядний характер. «Всесвітня історія, – стверджував свого часу Г. В. Ф. Гегель, – являє собою хід розвитку принципу, змістом якого є свідомість волі»[7]. Йдеться про усвідомлення необхідності формування та розвитку вільної й самостійної особистості.

Процес впровадження змісту норм чинної Конституції вимагає саме якісного перетворення всієї системи суспільних відносин: економічних, соціальних, політичних, юридичних. І, без сумніву, мова повинна йти про правові й державно-владні відносини. Правова система та система органів публічної влади виступають як певні різнопорядкові зовнішні межі суспільства, демократичність яких детермінує передумови суспільного прогресу, пов'язаного із всебічним розвитком особистості.

На нашу думку, демократична трансформація всіх сфер життєдіяльності українського суспільства, як і інших колишніх союзних республік, вимагає об'єднання зусиль всього суспільства – громадян, громадських організацій, політичних партій, і насамперед ініціативної, творчої діяльності органів державної (публічної) влади, звідки випливає і необхідність першочергової трансформації останньої. Йдеться про перетворення успадкованих від колишнього СРСР політичних, зокрема державно-владних, відносин, що хоча й передбачає якісні зміни в механізмі публічної влади, її зв'язках із суспільством, вимагає перетворень у сфері парламентської, адміністративної, муніципальної, судової

діяльності, у роботі правоохоронних органів з метою створення умов формування в Україні незалежної, демократичної, правової держави, але все ж не дає підстав ототожнювати процес перетворення державної влади з процесом трансформації правової системи України, і зокрема її системи права та законодавства.

Таким чином, можна і потрібно формулювати завдання розробки і реалізації, з одного боку, самостійної концепції трансформації системи державної влади в Україні, а з іншого боку – самостійної концепції кардинальних перетворень правової системи України, і насамперед національного законодавства. Не можна не визнавати разом з авторами Концепції розвитку законодавства України на 1997–2005 роки необхідність створення в Україні «нового права, яке повинне стати в першу чергу нормативним вираженням загальнолюдських цінностей, принципів справедливості і людяності, способом забезпечення прав і свобод людини й громадянина, основою організації і функціонування держави в інтересах людини та всього суспільства[8].

Потреба в науковій концепції правових перетворень в Україні викликає у свою чергу необхідність розробки сучасної парадигми вітчизняної юридичної науки та державознавства. Радянська доктрина про державу і право упродовж тривалого періоду ґрунтувалася на розумінні держави як апарату класового панування та пригнічення[9]. Похідним звідси було уявлення, що право – це державна воля, воля пануючого класу, яка знаходить свій вираз та закріплення в юридичній формі, законі. Відповідно соціальна функція радянської юридичної науки зводилася публічною владою насамперед до підтримки та захисту інтересів держави[10].

Радянське правознавство, яке протягом складного, суперечливого шляху свого становлення сповідало і «правовий нігілізм», і принцип революційної правосвідомості[11], сконцентрувало увагу головним чином на відомому в історії світової юридичної думки нормативному підході до права[12]. Відповідно до цього підходу юридичні норми права характеризувалися як основа суспільної поведінки, основа організаційної дисципліни та законності. Право розглядалося тільки як політичний елемент надбудови, невід'ємний від держави продукт та інструмент її діяльності, основа і засіб класового панування в політичних формах.

У сучасному українському правознавстві в цьому сенсі мають місце певні зрушення, хоча вони й не завжди мають глибоке науково-теоретичне обґрунтування. Так, наприклад, навряд чи коректно сьогодні повністю відмовитися від політичного, класового підходу до права і звернутися тільки до загальнолюдських цінностей –свободи, рівності, справедливості.

У сучасному світі, у тому числі й в Україні, відбувається процес переоцінки багатьох соціальних цінностей, їхнє нове осмислення крізь призму історичного досвіду XX століття і глибоких протиріч теорії та практики радянського соціалізму. Коли суспільна свідомість, у першу чергу – формалізована науковою теорією, під впливом кардинальних перетворень об'єктивної реальності перестає бути здатною раціонально на старому теоретичному й методологічному ґрунті пояснити те, що відбувається навколо, виникає потреба в розробці нової парадигми як інтелектуального способу якісного прориву в усвідомленні навколишнього світу –природи й суспільства.

Концептуальне ядро правової парадигми демократичної трансформації українського суспільства повинне містити в собі наступне:

– визначення пріоритетного місця і ролі законних прав, свобод та інтересів людини в приватноправових і публічно-правових відносинах, а також у системі наукових категорій;

– усвідомлення сутності держави, з одного боку, як політичної функції права й громадянського суспільства, яке, у свою чергу, повинне контролювати державну діяльність, а з іншого боку – як суб'єкта приватного права;

– підхід до закону як до політичної функції держави й права;

– усвідомлення необхідності розмежування приватноправових і публічно-правових основ регулювання суспільних відносин, і т.д. Звідси виникає потреба в якісно новому праворозумінні, усвідомленні складної природи діалектичного взаємозв'язку права й закону, відповідності останнього моральним вимогам[13].

Крім того, доповнюючи таку запропоновану В. Н. Селівановим класифікацію, ми вважаємо за можливе виокремлення ще одного важливого аспекту новітньої правосистемної парадигми в Україні – здійснення правового розвитку з урахуванням прогресивних досягнень інших правових систем, передусім правової системи ЄС. Що стосується загальних характеристик світового правового розвитку, реального прогресу в праві, то до них, зокрема, можна віднести неухильне тяжіння правових ідей і принципів до юридичних норм, подібних моральним вимогам, хоча й не тотожних їм, зростання гуманістичного змісту права. «Незважаючи на всі коливання та зигзаги прогресу, незважаючи на нинішнє загострення мілітаризму, націоналізму, антисемітизму тощо, – писав Ю. Н. Оборотов, – все ж залишається безсумнівним, що розвиток історії відбувається за висхідній від людожерства до людинолюбства, від безправ'я до справедливості, від ворожого роз'єднання приватних груп до загальної солідарності»[14]. Відповідно відбувається і послідовне зростання гуманізму в праві. Йдеться насамперед про формування найважливішого атрибуту сучасних цивілізацій, за допомогою якого забезпечується захист автономії особистості, на основі спільної згоди конституюється громадянське суспільство, втілюються в життя ідеї справедливості, свободи, мудрості та реалізму.

Теоретичні і методологічні основи вітчизняної правової парадигми повинні сприяти як дослідженню національних особливостей правової системи, так і конструктивно критичному вивченню й практичному використанню світового досвіду правового суспільного прогресу.

Правові поняття, застосовувані в юридичній науці та практиці, так само мінливі за своїм змістом, як і динамічні суспільні процеси. Право завжди відображає як загальнолюдські духовні цінності, так і національні історичні традиції й суспільні умови сучасної йому епохи.

Правові поняття, застосовувані в юридичній науці і практиці, так само мінливі за своїм змістом, як динамічні і непостійні життєві процеси. При цьому, не можна компенсувати відсутність в Україні реального демократичного, соціально-культурного середовища спробою виводити правові категорії і поняття не з власного правового досвіду, а з науково-практичного досвіду країн розвинутих демократій, де історичній еволюції ринкових відносин передувало синхронне становлення громадянського суспільства й правової держави відповідного рівня розвитку[15].

Сучасні трансформаційні соціально-економічні та політичні процеси в українському суспільстві можуть бути прикладом зміни адміністративно-командної системи господарювання, управління і права та пошуку нової соціально-правової організації суспільного буття. На жаль, сьогодні ми спостерігаємо глибоке протиріччя між об'єктивною природою переходу до демократичного соціально-економічного і суспільно-правового ладу життя, який повинен ґрунтуватися на політичному, економічному та ідеологічному різноманітті, юридичній рівності і свободі індивідів – з одного боку, та реальною можливістю сприяти такому переходу з боку існуючих правових та законодавчих систем, які успадкували основні політико-юридичні завоювання СРСР, – з іншого[16].

Демократичні соціально-економічні перетворення в Україні, зорієнтовані на втілення в життя конституційних принципів та норм, які стосуються прав і свобод людини, справедливості, людського виміру державної діяльності, викликають настійну потребу у формуванні та розвитку самостійної правової системи, адекватній сучасним матеріальним та духовним реаліям країни.

Розробку сучасних моделей правової системи державної політики правових перетворень в Україні необхідно розглядати як невід'ємну частину загальнодержавної доктрини демократично спрямованої трансформації українського суспільства.

Проте, трансформацію правової системи, суспільства в цілому не варто зводити лише до практики та методології її здійснення. Надзвичайно важливим завданням є й оцінка потенційної здатності інституту правової системи до трансформації. При цьому, окрім визначення потенції трансформації, необхідно виокремити й можливі її напрямки. В даному випадку йдеться, зокрема, і про те, наскільки усталена правова спадщина будь-якого суспільства може бути паралелізована зі світовими процесами розвитку правового регулювання суспільних відносин. Останнє з необхідністю передбачає розгляд теоре-

тико-правових засад співвідношення права ЄС та правової системи України. Конкретні прояви й тенденції такого співвідношення розглядатимуться у наступному розділі. На разі ж ми вважаємо прийнятним проаналізувати онтологічні передумови розвитку правової системи та виокремити чинники, котрі справляють визначальний вплив на цей процес.

На нашу думку, виокремлення лише таких шляхів еволюції постсоціалістичної, в тому числі – і української правової системи не може вважатися остаточним та вичерпним. Свідченням цьому є політичні декларації та реальна практика переважної більшості «європейських» постсоціалістичних країн (Литва, Латвія, Естонія, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Сербія та Чорногорія. Македонія, Болгарія. Румунія і навіть – Туреччина) до уніфікації власних правових систем відповідно принципів правової системи Європейського Союзу. Такою ж є і державна політика (принаймні – декларована) України.

На підставі проведеного вище аналізу, ми вважаємо, що правова система України може бути визначена як феномен, що базується на конституційних положеннях, вироблених на основі концепції природних прав, політичного плюралізму, пріоритету прав людини, відповідальності держави перед особою, інтеграційному забезпеченні політико-правових процесів у реалізації завдань суспільства, пов'язаних зі співробітництвом та консенсусом.

Отже, важливою метою і умовою реформування Українського суспільства є розвиток демократичної, соціально-правової держави і відповідної правової системи, що забезпечить становлення України як високорозвинутої цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, дозволить їй стати впливовою силою у світі та Європі. Завданням державно-правових реформ є створення дієвих механізмів охорони і захисту прав і свобод людини, систематизація і вдосконалення законодавства, зміцнення начал громадянського суспільства, державно-правової системи, вдосконалення практики правореалізації і контролю за виконанням законів тощо.

---

[1] *Бобровник С. В., Онищенко Н. М.* Правова система України // Державотворення та правотворення в Україні. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 310-343.

[2] *Селиванов В. Н.* Правовая направленность развития государственности в Украине // Правоведение. – 1999. – № 1. – С. 20.

[3] *Тодика Ю. М.* Функції Конституції України та їх загальна характеристика // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 1. – С. 20.

[4] *Селиванов В. Н.* Вказана праця. – С. 15.

[5] Там само. – С. 17.

[6] *Кистяковский Б. А.* Социальные науки и право: Очерки по методологии соц. наук и общей теории права. – М.: Сабашниковы, 1916. – 704 с. – С. 563.

[7] *Гегель Г. В. Ф.* Лекции по философии истории. – СПб. – 1993. – С. 105.

[8] Концепція розвитку законодавства України: Матеріали наук. – практ. конф., травень 1996 р., Київ / Інститут законодавства Верховної Ради України / В. Ф. Опришко (ред.). – К., 1996. – 510 с. – С. 12.

[9] *Вышинский А. Я.* Вопросы теории государства и права. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1994. – 418 с. – С. 83.

[10] *Скрипилев Е. А.* Нашему журналу 70 лет // Государство и право. – 1997. – № 2. – С. 17.

[11] *Селиванов В. Н.* Вказана праця. – С. 15.

[12] *Кельзен Г.* Чистое учение о праве Ганса Кельзена. – М.: ИНИОН АН СССР, – 1987, – 499 с. – С. 93.

[13] *Селиванов В. Н.* Вказана праця. – С. 16.

[14] *Оборотов Ю. Н.* Традиции и новации в правовом развитии: Монография. Одесса: Юридическая литература, – 2001. – 157 с. – С. 4.

[15] *Тихомиров Ю. А.* Право: национальное, международное, сравнительное // Государство и право. – 1999. – № 8.

[16] *Козловски П.* Общество и государство: Неизбежный дуализм: Пер. с нем. – М.: Республика, 1998. – 368 с. – С. 203-204.

Резюме

Правова система, що досліджується в науковій статті, має суттєве значення в процесі створення та функціонування правових інститутів. Проаналізована категорія має важливе значення, оскільки сприяє реалізації визнаних державою завдань та перспектив. Тому, цілком правомірним є дослідження значення правової системи для формування та розвитку громадського суспільства та правової держави.

Ключові слова: правова система, правовий інститут, громадянське суспільство, правова держава.

Резюме

В статье анализируются теоретические и практические проблемы развития правовой системы Украины. Обосновывается мысль о необходимости подготовки и принятия концепции развития правового регулирования общественных отношений в Украине и законодательных актов. Проанализировано взгляды ученых относительно научных подходов к исследованию правовой системы. Анализируется соотношение и взаимодействие таких важных категорий, как правовая система и правовое государство.

Ключевые слова: правовая система, правовой институт, гражданское общество, правовое государство.

Summary

Theoretical and practical problems of Ukrainian legal system development are analyzed in the article. The thought about the necessity of preparation and adoption of concept of the development of social relations legal regulation in Ukraine and legislative regulations is grounded. The scientist's views as for scientific approaches to the legal system study are analyzed. The correlation and interaction of such important categories as legal system and law-governed state are analyzed.

Key words: legal system, legal institution, civil society, law-governed stare.

Отримано 16.12.2009

В. С. ШИЛІНГОВ

Володимир Сергійович Шилінгов, *кандидат юридичних наук, доцент, професор Академії управління МВС*

ЮРИДИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ НАЗВИ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЇЇ ПРЕДМЕТУ

Юридична компаративістика – система знань накопичених у процесі порівняльних досліджень у правовій сфері. Компаративістика – слово латинського походження (лат. *Comparativus)* і в перекладі означає порівняння. У сучасній науковій юридичній літературі відсутня єдина інтерпретація сутності, змісту і призначення юридичної компаративістики, це ж стосується і назви зазначеної дисципліни. Науковці використовують різні терміни для позначення сукупності знань у порівняльно-правовій сфері, зокрема: компаративна юриспруденція, порівняння у праві, порівняльне право, порівняльне правознавство. На наше переконання, у широкому розумінні ці назви слід розглядати як синоніми, а суперечки з цього приводу не мають принципового значення.

Стосовно виникнення юридичної компаративістики слід також констатувати відсутність єдиної точки зору. У юридичній науці існує два варіанти відповіді на питання, з яких часів бере свій початок порівняльне правознавство.

Прихильники першого варіанту наполягають на давньому походженні порівняльного правознавства. Вихідним моментом для них є використання античними і середньовічними філософами та законодавцями порівняння як методу дослідження. На підтвердження цього вони, як правило, наводять складені з використанням порівняльних даних давньогрецькі закони Салона, розроблені в Стародавньому Римі Закони XII таблиць.

© В. С. Шилінгов, 2010